
„A szabadságot nem lehet tekintélyelvű eszközökkel elérni.”

Daniel Evans fiatal hispanista történész jelenleg a Liverpool Hope University oktatója, akinek kutatási területe a XX. századi spanyol anarchista mozgalom és mindenekelőtt annak szerepe az 1936–37-es forradalomban és a republikánus állam újjáépítésében. Pontosan ezzel foglalkozik bemutatásra választott könyve, mely egyúttal első monográfiája is. Az AK Press – „a világ egyik legnagyobb és legtermékenyebb anarchista kiadója”¹ – gondozásában megjelent kötet a szerző 2018-ban sikeresen megvédett doktori disszertációjának² átdolgozott és kibővített változata, mely többéves kutatómunka eredményeként valósult meg. Evans londoni, madridi és barcelonai levéltárakban folytatott vizsgálódásokat, valamint felhasználta salamancai és amszterdami archívumok szabad hozzáférésű digitalizált anyagait is. A levéltári dokumentumok mellett – és természetesen a releváns szakirodalmon felül – a szerző nagyban épít korabeli liberter sajtóorgánumokra (forráslistáján több mint kéttucatnyi kiadványt szerepeltet, s a legtöbből szó szerint idéz is), valamint az események spanyol és külföldi, főképp anarchista szemtanúinak és közreműködőinek jelentéseire, levelezéseire és emlékirataira.

Felépítését tekintve a könyv – a bevezető és a lezáró egységet leszámítva – hat fejezetre tagolódik. A mű 1931-től (a II. Spanyol Köztársaság kikiáltásától) 1939-ig (a köztársasági oldal polgárháborús vereségéig) mutatja be a téma szempontjából fontosnak ítélt ese-

¹ Support AK Press! In: Paz, Abel: *The Story of the Iron Column. Militant Anarchism in the Spanish Civil War*. Kate Sharpley Library / AK Press, London / Oakland – Edinburgh, 2011. 281. o.

² Evans, Daniel: *The Conscience of the Spanish Revolution: Anarchist Opposition to State Collaboration in 1937*. PhD Thesis. University of Leeds, Leeds, 2016.

ményeket, folyamatokat, noha a legnagyobb hangsúlyt kétségtelenül az 1937-es év kapja, mely a forradalom és az anarchista mozgalom szempontjából egyaránt sorsfordító jelentőségűnek tekinthető. Az első fejezet a spanyol anarchizmus és a republikánus állam viszonyával foglalkozik a köztársaság első öt esztendejében. A második a polgárháború 1936. júliusi kitörésével párhuzamosan meginduló forradalmi folyamatokat vizsgálja. A harmadik az 1937-es év első hónapjaira fókuszál, a forradalom megóvását, folytatását és elmélyítését egyaránt zászlajukra tűző radikális anarchisták álláspontját és az egyes csoportjaik közti kapcsolatok erősítését, egyfajta sajátos és olykor nem teljesen tudatos szövetségépítés folyamatát mutatva be. A negyedik tematikus egység a hírhedt 1937. májusi barcelonai eseményeket járja körül, mely e radikális csoportosulások legfontosabb erőpróbája volt a polgárháború idején, nem csupán az állammal és a – fokozódó mértékben sztálinista befolyás alá kerülő – karhatalommal, hanem az anarchista szervezetek csúcsvezetésével szemben is. A folytatásban az év további időszakának fejleményeit követhetjük nyomon, középpontban a radikálisok helyzetével és törekvéseivel, megismerhetjük továbbá az új kormányzat intézkedéseit és az anarchista vezetők machinációit az elégedetlenek megregulázására és ezzel lényegében az eddigi forradalmi folyamatok megakasztására és visszafordítására. Az utolsó számozott fejezet e tendencia folytatását és kiteljesedését illusztrálja a polgárháború második felében, nem elhallgatva ugyanakkor az anarchista radikálisok törekvéseit, ha úgy tetszik, utóvédharcait a forradalom lángjának ébren tartására és eredményeinek megőrzésére, mindezt egyre romló körülmények közepette.

Az egyes fejezetek alegységekre tagolódnak, amelyek a fő struktúrára jellemző kronologikus felosztással szemben inkább tematikus rendezőelvet követnek. A tagolás ugyanakkor lehetett volna átgondoltabb, hiszen a szövegben több helyütt előfordulnak aránytalanságok (pl. egyes plénumokról és a résztvevők állásfoglalásáról részletekbe menő leírásokat kapunk, miközben más történéseken a szerző viszonylag hamar keresztülsejlik), illetve találkozhatunk különféle altémák összevonásával is, melyek esetenként kifejezetten zava-

róák (pl. amikor közvetlenül egymást követi a különféle radikális csoportosulások – a Mujeres Libres anarchafeminista nőszervezettől (MMLL) kezdve a Liberter Ifjúságon (JJLL) át a külföldi önkéntesek – tevékenységeinek, illetve a velük kapcsolatos fontosabb kérdéseknek és problémáknak a bemutatása). Bár minden fejezet egy-egy konklúzió névre keresztelt alfejezettel zárul, ezekben nem mindig történik meg az adott egység tömör, lényegre törő és rendszerezett összegzése, sőt a szerző a korábban ismertetett anyagok szintetizálása és értékelése helyett sok esetben még újakat is beemel ide, nehezítve ezzel az érthetőséget és a lényeg kiszűrését.

A tartalmi részeket taglaló főszöveget rövidítésjegyzék, forrástípusok szerint rendezett bibliográfia, alfabetikus névmutató, továbbá 28 személy életútjának vázlatos ismertetése egészíti ki, melyek mind hasznos elemei a kötetnek. Nagy hiányossága a műnek ugyanakkor, hogy nem tartalmaz semmiféle ábrát a liberter mozgalom szervezeti felépítéséről, sem pedig kronológiai összefoglalót, melyek az olvasó segítségére szolgálhattak volna úgy a szervezeti egységek bonyolult struktúrájának megértésében, mint az eligazodásban a megannyi dátum és esemény közepette. Hasonlóképp kritikával illelhető a szerző illusztrációválasztása is: a könyv ugyanis Gustavo Pinchet argentin anarchista művész tematikusan kapcsolódó munkáin felül mindössze egy-két, meglehetősen *ad hoc* módon kiválasztott fényképet tartalmaz, holott a téma szereplőiről, helyszíneiről és a bemutatott számos eseményről egyébként nagy számban állnak rendelkezésre fotók és egyéb vizuális kifejezőeszközök.

Evans a hosszú távon érvényesülő folyamatok láttatása érdekében egészen a spanyol anarchoszindikalisták szakszervezeti szövetségének (CNT) 1910-es megalapításáig megy vissza az időben, jóllehet művében a hangsúlyt egyértelműen a köztársaság kikiáltását követő évek kapják. Fontos mérföldkőnek tekinti a katalóniai Alto Llobregatban 1932 januárjában kirobbant felkelést, melyet az anarchisták forradalmi felkelésekre alapozott új stratégiai koncepciója első gyakorlati megnyilvánulásának, egyben egy új periódus nyitányának tekint, melyet a mozgalmon belüli polarizáció és átrendeződés követett. A szerző a következő évek lázadásait két típusra osztja: az

időben korábbi – 1932 eleje és 1933 eleje közötti – periódusban bekövetkezettek forradalmi felkeléseként aposztrofálja, melyek az említett stratégiai koncepciónak megfelelően a liberter kommunizmus azonnali bevezetésére irányultak, míg ezzel szemben az ezt követő – 1933. végi és 1934-es – felkeléseket már antifasisztaként határozza meg, melyek alapvető célja nem az államhatalom megdöntése és/vagy a tulajdonviszonyok gyökeres megváltoztatása volt, hanem egy vizionált küszöbön álló fasiszta ellenforradalommal szembeni fellépés, kvázi preventív jelleggel.

Evans sorra veszi azokat a főbb momentumokat, amikor az anarchista mozgalom irányvonalában a kompromisszumos politika érvényre jutva szövetségkötésekben, vagy legalábbis más politikai csoportosulásokhoz való látványos közeledésekben manifesztálódott. Az első ilyen aktusnak a szocialista szakszervezeti szövetséggel (UGT) megkötött paktumot tekinti az 1917-es általános sztrájkjal összefüggésben. Ezt a Rivera-diktatúra idején az UGT térnyerése követte a CNT kárára (míg előbbi kollaborált a rezsimmel, utóbbi illegálisba kényszerítették), a rendszer végnapjaiban azonban az anarchisták is bekapcsolódtak a diktatúra- és monarchiaellenes szervezkedésbe, kapcsolatokat keresve és tárgyalásokat folytatva republikánus körökkel, melyek bizonyos korlátozott együttműködést vontak maguk után (bár az 1930-as san sebastiáni paktum aláírói között a CNT képviselőit nem találjuk ott). A köztársaság kikiáltását követően ez a közeledés abbamaradt, és az anarchisták szembekeféltek az államhatalom új, addig ellenzéki politikát folytató képviselőivel. A harmadik, földrajzilag korlátozottabb kiterjedésű szövetség az 1934. őszi asztúriai felkelés idején valósult meg az antifasiszta munkásegység formájában, melyet azonban az állam brutális repressziója csakhamar semmivé tett. Az események egyúttal jobbrtolódást is eredményeztek az országos politikában, ami a köztársaság addigi vívmányait éppúgy hátrányosan érintette, mint a szervezett munkásmozgalmat. Anarchista részről a polgárháború előtti utolsó közeledést más munkásszervezetek és a progresszívebb republikánus körök felé épp e regresszív időszak negatív tapasztalatai ösztönözték. Bár mindez nem öltött testet a népfronthoz való csatlakozásban,

azt a liberter mozgalom egyes képviselői támogatták a jobboldallal szemben az 1936-os kampány során, sőt szavazatukkal a februári választásokon is, mely végül közrejátszott a baloldali pártkoalíció győzelmében.

Főképp Agustín Guillamón kutatásaira alapozva Evans hangsúlyozza a CNT védelmi bizottságainak szerepét az 1936. júliusi katonai lázadás megfékezésében és az első milíciák gyors megszervezésében az erős anarchista befolyással rendelkező területeken (mindenekelőtt Katalóniában).³ A polgárháború kitörésével egyidőben meginduló forradalmat sokoldalú jelenségként írja le, melynek egyes elemei (pl. a miliciarendszer, a kollektivizáció, a nők társadalmi szerepének átértékelése) egymást szervesen kiegészítették. A kezdeti harcok során kivívott eredményeket rendkívül fontosnak tekinti a további események szempontjából, az anarchisták fegyveres utcai jelenlétét pedig olyan tényezőként értékeli, amely biztosította számuka azt, hogy tárgyalófélként ismerjék el őket a republikánus táboron belül, továbbá, hogy igényt tartsanak segítségükre úgy a fronton, mint a hátszágban. Pont ezért tekinti kardinálisnak azokat a kísérleteket, melyek e fegyveres erő megregulázására és felszámolására irányultak a republikánus állam újjáépítésének részeként (pl. az egységes néphadsereg felállítása a milíciák beolvasztásával és alárendelésével vagy a közrendvédelmi feladatokat ellátó Patrullas de Control felszámolása). Amint az anarchisták fegyveres ereje megrendült, az állam mind határozottabban törekedett hagyományos erőszakmonopóliumának érvényesítésére a radikálisok letörése és hasonlóképp a „hátszág normalizálása”, azaz a társadalmi élet különböző területein addig elért forradalmi vívmányok felszámolása érdekében. Ezek a veszteségek és részleges vereségek az állami intézmények további erősödésének, azaz a forradalom leverésének irányába mutattak.

Bár az anarchisták politikai kollaborációjának⁴ legismertebb és leglátványosabb jele miniszteri szerepvállalásuk volt Largo Caballe-

³ E témát Guillamón több munkájában is tárgyalja, legrészletesebb kifejtése mindazonáltal itt történik: Guillamón, Agustín: *Los Comités de Defensa de la CNT en Barcelona (1933–1938). De los Cuadros de defensa a los Comités revolucionarios de barriada, las Patrullas de control y las Milicias populares*. Aldarull Edicions, Barcelona, 2011.

⁴ E folyamatról legrészletesebben magyar nyelven lásd: Poór Péter: *Az anarchisták és az anarcho-szindikalisták politikai szerepvállalásának problematikája a köztársasági Spanyolországban (1936–1939)*. BA szakdolgozat. PTE, Pécs, 2014.

ro második kormányában (1936. november – 1937. május), korrumpálódásuk ennél jóval korábban kezdődött (az Antifasiszta Milíciák Központi Bizottságának [CCMA] létrehozásával, melyet további népfrontos alapon szerveződő bizottságok, valamint belépésük a katalán autonóm kormányba [Generalitat] követtek) és jóval kiterjedtebb volt (az állami adminisztrációba több száz anarchista kapcsolódott be, miközben sok ezer társuk állami ellenőrzés alatt dolgozott a termelésben és más munkahelyeken). Evans kiemeli, hogy a kollaboráció folyamata kezdetben *ad hoc* döntések következménye volt, melyeket a váratlan szükséghelyzet implikált. Rámutat ugyanakkor, hogy a miniszteri szerepvállalás nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket: egyrészt súlyos elvi önfeladást jelentett, amely folyvást magyarázkodásra készítette a bársonyszéket elfoglaló militánsokat és rombolta hitelüket elvtársaik körében, másrészt számos belső vitához, valamint olyan kompromisszumokhoz vezetett, melyekért addig elért eredményeik feladásával kellett fizetniük, miközben remélt befolyásuk az országos politikára nem állt arányban veszteségeik mértékével. Ráadásul a háborús államgépezetben való részvétel felértékelte a föderatív struktúrájú liberter mozgalomban addig pusztán koordináló szerepet betöltő csúcsszerveket és ezek tisztségviselőit, ami a döntéshozatali eljárások új és a mozgalomtól addig idegen formáját tolta előtérbe: a felmerülő kérdéseket a vezetők egyre gyakrabban zártajtós tárgyalásokon vitatták meg, akaratukat mindinkább határozati úton és/vagy különféle manipulatív eljárásokkal, felülről lefelé igyekezték a bázissal elfogadtatni (vagy egyenesen rájuk kényszeríteni), fokozatosan aláásva ezzel a gyűlésezések korábbi gyakorlatát, illetve a választott és visszahívható delegációk elvén alapuló eredeti döntéshozatali mechanizmusokat (még ha ezeket teljesen kiirtani – épp a radikálisok ellenállásánál fogva – soha nem is tudták).

Evans lényeglátóan mutat rá, hogy azok az anarchista vezetők, akik az állammal való kollaborációt a háború megnyerése érdekében tett lépésként igyekeztek feltüntetni, s ilyen alapon asszisztáltak fegyveres erőik lefegyverzéséhez, bizonyos téren saját szubjektív érdekeikkel is szembementek, mivel az állam megerősödése egyúttal

azt is maga után vonta, hogy többé már nem volt szükség miniszteri szerepvállalásukra.

A köztársasági oldalt alkotó különféle pártokkal és szervezetekkel való rivalizálás mellett, illetve részben helyett az anarchista radikálisok nagyobb jelentőséget tulajdonítottak egyfelől az ezeken belüli törésvonalaknak a vezetők és a bázis között, másrészt (és ezzel összefüggésben) a mindenkori tagság osztályhelyzetének. Látásmódjukból fakadóan nem ragadtak meg pusztán a mozaikszavak kavalkádjára fémjelezte hivatalos politikai formációknál és a hagyományosan köztük feszülő ellentétéknél, hanem nyitottá váltak a kapcsolatkérésre más szervezetek egyszerű paraszti és munkásosztálybeli tagjaival, s azok feltételezett nagyobb fokú radikalizmusára építve próbálták együttműködni velük a forradalmi ügy érdekében. Így került sor például 1937 első hónapjaiban a JJLL és az antisztálinista marxista párt (POUM) ifjúsági szervezete (JCI) közti közeledésre. Ezzel párhuzamosan pedig felerősödött magán a liberter mozgalmon belül is a különböző radikális anarchista csoportok és egyéb formációk közti kommunikáció, melynek alapját egyfelől az 1936 nyarán elért forradalmi vívmányok megőrzése és továbbfejlesztése, másfelől az erősödő republikánus állam elnyomó intézkedéseivel szembeni önvédelem iránti mind sürgetőbb igény képezte.

Ennek a formálódó és mindenekelőtt Barcelonában koncentrálódó radikális szövetségnek váltak fontos elemeivé az említett JJLL-en túl a frontról fegyveresen visszatérő milicisták, a Patrullas de Control tagjai, az Ibériai Anarchista Föderáció (FAI) bizonyos militáns affinitás csoportjai, az MMLL női aktivistái, Durruti Barátainak Csoportja (AAD), egyes védelmi bizottságok és sajtóorgánumok (az említett csoportok között persze jócskán voltak tagságbeli átfedések), valamint nem kevesen a korábban Spanyolországba érkezett külföldiek közül, akiknek egy része szintúgy fegyveres dezertőr volt, míg mások addig nem harcoló önkéntesekként különféle társadalmi feladatokat láttak el a hátszágban.

Az 1937. májusi eseményekről szólva Evans leszögezi, hogy az annak kiindulópontjául szolgáló rendőri fellépés a CNT ellenőrzése alatt álló barcelonai Telefonközpont ellen nem elszigetelt jelenség

volt, hanem szervesen illeszkedett az állami újjászerveződés folyamatába. A hagyományos karhatalmi szervek megerősítése már egy ideje zajlott, egymást követték az állami és a magántulajdon védelmének érdekében tett intézkedések, áprilisban az anarchistákat megfosztották a határellenőrzésben addig betöltött szerepüktől, és általában véve is egymást követték a velük szembeni hatósági provokációk. A harc ezúttal az információáramlás fölötti ellenőrzés biztosításáért zajlott. A Telefonközpont ostroma által kiváltott proletárfelkelést a szerző annyiban spontánnak tekinti, hogy az arra való felbujtás nem a CNT felsővezetésétől vagy az anarchista sajtóból érkezett. Rámutat ugyanakkor a tényre, miszerint az anarchisták mobilizációja gyors, szisztematikus és fegyelmezett volt, amely nem magyarázható pusztán a résztvevő egyének buzgóságával: a radikális csoportok 1937 eleje óta formálódó szövetsége és a Katalán Regionális Védelmi Bizottság szervezeti háttere döntő jelentőségűnek bizonyult a mozgósításban és az ellenállás megszervezésében.

A felkelők létszámát és összetételét vizsgálva a szerző megállapítja, hogy az eseményekben kb. 7500 harcoló vett részt (közülük mintegy 7000-en az anarchisták táborához tartoztak), de mellettük említést érdemel még a nem fegyveres lakosság széleskörű támogatása is (pl. segédkezés a barikádépítésben, azonnali általános sztrájk meghirdetése). A fegyveres résztvevők közül legnagyobb számban a JJLL képviseltette magát, mely neve ellenére nem csupán az egészen fiatalokat tömörítette, amit mi sem bizonyít jobban, minthogy a konfliktus során elesettek átlagéletkora 35 év volt. A veszteséglisták alapján a külföldi (francia, olasz, német és portugál) harcolók arányát 11 százalékra teszi, és a fegyveres nők aktív jelenlétét annak bizonyítékául tekinti, hogy a hátország „normalizálásának” (és vele a patriarchátus visszaállításának) folyamata még nem vált teljessé.

A felkelők közös motivációjaként Evans az önvédelem mellett az 1936-os júliusi forradalom eredményeihez való visszatérést és azok továbbfejlesztését jelöli meg, melyre a korábbi hónapokban megindult szocializációs kampány is ösztönzőleg hatott. A történetekben ezen túlmenően a radikálisok azon törekvésének tükröződését látja, mely az anarchisták államigazgatásból való kivonulására irányult,

szorgalmazva a visszatérést a direkt akció hagyományos taktikájához. Ahogy a Barcelonában tartózkodó olasz anarchista, Camillo Berneri, úgy általában a radikálisok is, „a fasizmust csupán az ellenforradalom egyik szektorának” tekintették, mellyel éppúgy szükséges harcolni, mint a republikánus állammal, a sztálinisták térnyerésével vagy a burzsoázia restaurációs törekvéseivel szemben.

Guillamónnal szemben, aki a felkelés vereségének okaként az anarchista miniszterek békítő szándékú rádió- és sajtónyilatkozatait nevezte meg, Evans kimutatja, hogy a védelmi bizottságok által kidolgozott támadási terv a CNT csúcavezetésének mediátori közbelépését követően is érvényben maradt és széleskörű támogatásnak örvendett. Szerinte a CNT középszintű (regionális) szervezeteinek meghátrálása játszotta a fő szerepet, dacára annak, hogy a felkelők más csoportjai (pl. az AAD vagy a JJLL) továbbra is kitartottak a fegyveres ellenállás mellett. A CNT és a FAI felsővezetésének szerepéről szólva a szerző hangsúlyozza azok önmentegető és a történetől elhatárolódó attitűdjét, melynek okaként az antifasiszta egységre és a katonai helyzetre gyakorolt negatív következményektől való félelmet nevezi meg, kiegészítve mindezt a saját pozícióik megrendülésétől való félelmükkel, melyet azonban az államhoz lojális fellépésük ellenére sem voltak képesek megakadályozni, s a május 17-én megalakuló új kormányban már nem kaptak képviselőt. Ennél súlyosabb következményt jelentett a harcok lezárultát követő állami megtorlás hulláma. Ennek részeként a Patrullas de Controlt feloszlatták, amely döntő lépést jelentett a hátország lefegyverzése és a közrend feletti állami kontroll helyreállítása szempontjából.

Ezzel párhuzamosan felerősödtek a(z anarchista) nőkkal szembeni különféle megalázó intézkedések is (pl. fejadagkérelmeik elutasítása, az élelemért sorban állók karhatalmi vegzálása). A radikálisok központjai és más általuk gyakran látogatott helyek (ezek lehetnek akár oktatási és kulturális centrumok, könyvtárak is) ellen egymást érték a rendőri razzziák, melyek során azokat igyekeztek nyilvántartásba venni vagy egyenesen bezárni, lefoglalva az ott talált javakat és dokumentumokat. Ellenállás esetén ezek időnként komoly konfliktussá terebélyesedtek: ismert olyan eset például, amikor az anarchis-

ták elutasították, hogy központjukba beengedjék a csendőröket, akik erre tankokkal és tüzérségi támogatással tértek vissza, s légi bombázással is megfenyegették a magukat elbarikádozókat, ha záros határidőn belül nem ürítik ki az épületet.

Mindezek tetejébe a leverett lázadás folyamánként „természetesen” nem maradhatott el a militánsok bebörtönzése (1938. augusztus végéig csak Katalóniában négyezer antifasisztát börtönöztek be, akik többségükben a CNT tagjai voltak), ahogyan jónéhányuk meggyilkolása sem (mint az pl. Bernerivel is történt még a májusi felkelés idején). 1937 augusztusában a köztársasági néphadsereg által az aragóniai kollektívák ellen indított katonai hadművelet jelentette e megtorlási hullám egyik leglátványosabb fejezetét, mely önmagában több száz ember letartóztatásához vezetett, és egyben a társadalmi forradalmi kísérlet egyik leglátványosabb vívmányának szétverését jelentette. A liberter szervezetek befolyásának csökkenését mutatja, hogy a politika foglyok szabadon engedéséért folytatott kérelmek egyre ritkábban találtak meghallgatásra, a CNT és a FAI felsővezetése pedig nem elég, hogy nem tett intenzív erőfeszítéseket, hogy ezeknek érvényt szerezzen, de hivatalos nyilatkozataiban még kisebbitette is a veszteségek mértékét.

Ami az igazán érdekes és a téma eddig kevésbé kutatott aspektusát jelenti, az a radikális aktivisták fellépése 1937 májusát követően, amely a vázolt nehéz körülmények ellenére is kiterjedt és sokrétű maradt. Sajtóorgánumaik továbbra is radikális felhívásokat tettek közzé („Fegyvereztetek le azokat, akik titeket akarnak lefegyverezni!” – írta az *Ideas* újság), s mint azt az év nyarán és őszén megrendezett plénumok jegyzőkönyvei mutatják, a barcelonai FAI képviselői továbbra is az állami szférán kívül maradás mellett törtek lándzsát, nem mondva le a fegyveres felkelés lehetőségéről sem. Felerősödtek az anarchista szervezetek felsővezetésével szembeni kritikák is, melyek a kormányrészt nem pusztán taktikai hibának minősítették, hanem a mozgalom egyes prominens aktivistáinak ideológiájában megnyilvánuló degenerációnak, sőt voltak, akik nyíltan kifejezésre juttatták, hogy szerintük ezeknek az embereknek nem kellene tovább anarchistának nevezniük magukat. Mint Evans rámutat, az eszmei

elhajlás nem pusztán politikai téren volt tetten érhető a CNT és a FAI egyes vezetőinél, hanem számos más területen is, melyek egymást erősítették. A korábban egészségügyi miniszteri tárcát vállaló Federica Montseny gondolkodása például kristálytisztán tükrözte a kisebbik rossz logikáját, ami már 1931-ben is arra sarkallta, hogy kiálljon a köztársaság mint a spanyol munkásosztály számára „progresszívebb” és „civilizáltabb” alternatíva mellett, a polgárháború időszakára pedig odáig jutott, hogy a háború és az állami kollaboráció hatására a proletariátusra való hivatkozásai egyre ködösebbé váltak és egy „spanyol forradalom” melletti kardoskodásával kiérdemelte elvtársaitól a dehonesztáló „nemzeti anarchista” jelzőt.

Ezzel párhuzamosan Juan García Oliver, a forradalmi kisajátítóból lett korábbi igazságügyi miniszter egyre fokozódó mértékben érvelt a militarizáció elfogadása mellett, beleértve a tisztképzés bevezetését és az elvtársi viszony feladását az új néphadseregben, melyet a milíciarendszer pártján álló anarchisták szintén eszmei eltévelyedésként, egyesek egyenesen árulásként értékelték. Alekszandr Szapiro, az anarchoszindikalista internacionálé (IWMA/AIT)⁵ titkára például a CNT vezetőit „történelmük és elveik sárba tiprásával”, valamint cinkossággal vádolta egy „vörös fasizmus” építésében. A forradalmi vívmányokkal, illetve magukkal a forradalmárokkal szembeni fellépések, valamint a mozgalom vezetői magatartásának hatására sokan odáig jutottak, hogy forradalmi szempontból megkérdőjelezték a háborús erőfeszítések létjogosultságát is. Az AAD francia támogatója, André Prudhommeaux nem volt egyedül véleményével, mikor azt írta, „spanyol elvtársaink ágyútöltelékké váltak egy olyan ügyért, amely nem az övék (...), egy imperialista háborúért.”

Az elvi elhajlások és gyakorlati leképeződéseik mind érezhetőbb demoralizáló hatással voltak a liberter szervezetek tagságára, melynek nyomán a CNT és a FAI csúcsvezetése „defetizmus elhintésével, zavarkeltéssel és olyan cselekedetek bátorításával” kezdte vádolni a

⁵ A szervezet hivatalos neve Nemzetközi Munkásszövetség, a kétféle mozaikszó ennek angol és újlatin nyelvi változataira utal. Az internacionáléről magyarul lásd részletesebben: Poór Péter: Anarchoszindikalizmus és nemzetköziség, avagy egy méltatlanul elfeledett internacionálé születése. In: *A Nemzetközi Munkásmozgalom Történetéből. Évkönyv. 2022.* XLVIII. évf., Magyar Lajos Alapítvány, 85–111. o.

radikálisokat, melyek „árulást jelentenek a fasizmussal szembeni háborúra nézve”. A polgárháború kontextusában az efféle vádak rendkívül súlyosnak számítottak, és alapul szolgáltak a katonai fegyelem megszilárdítására, valamint a renitensekkel szembeni hadbírószági eljárások megindítására.

Ezek az intézkedések – melyek fogatosításában maguk az anarchista szervezetek vezetői oroszlánrészt vállaltak – aztán visszahatottak a radikálisokra és tovább szították antinacionalista, antimilitarista és forradalmi hevületüket, mely újabb szóbeli és írott kritikákban, valamint különféle gyakorlati tiltakozó akciókban, például dezertálásokban nyilvánult meg, s a frontról hazatérő fegyveresek ezúttal is fontos szerepet játszottak a hátszág radikális tendenciáinak erősítésében. A CNT és a FAI felsővezetése azonban nem áttalott szabálytalan és tisztességtelen eszközökkel fellépni a radikális áramlattal szemben, akár még olyan esetekben is, ha az többségi támogatással a szervezet hivatalos fórumain és legális működési mechanizmusain keresztül tört utat magának. Jó példát kínál erre a CNT-FAI barcelonai központjában megrendezett 1937. júliusi regionális plénum, melynek második szekcióján váratlanul olyan prominens figurák (például García Oliver) is megjelentek, hogy érvényesítsék akaratukat, akik eredetileg nem vettek részt a tanácskozáson, számukra ráadásul a gyűlés elnöke korlátlan felszólalási lehetőséget biztosított, míg a már korábban is jelen levő radikális delegáltakat időkeretek közé szorították és cenzúrázták.

Az újonnan megjelentek többsége nem valamely affinitás csoport delegáltjaként, hanem „informális” szerepkörrel rendelkező megfigyelőként kért szót magának, s érte el, hogy ne a FAI barcelonai helyi föderáció állásponjtja győzedelmeskedjék a plénumon, azaz beavatkozásuk végső soron nem felelt meg a szabályos ügymenetnek. A liberter szervezetekre jellemző hagyományos működési módok megváltoztatása mellett jelentős próbálkozások történtek belső struktúrájuk átalakítására is a felsővezetés jóvoltából. A FAI esetében ez a kísérlet, melyre szintén 1937 nyarán került sor, az affinitás csoportokon alapuló modell földrajzi alapú szerveződéssel való felváltására irányult. Kezdeményezői a reformtól új tagok fokozott beáramlására

számítottak, melynek révén a FAI-t klasszikus tömegszervezetté változtathatták volna, mindezt abban a reményben is, hogy saját pozícióikat erősíthetik vele a radikálisok fokozódó kritikáival szemben. Utóbbiak ezzel szemben a reformisták manővereként értékelték az átszervezésre irányuló törekvéseket, melyeket veszélyesnek ítélték a mozgalomra nézve.

Tekintve, hogy a különböző álláspontot elfoglalók heves összecsapása folytán a FAI regionális pléniumán nem sikerült eldönteni a kérdést, azt a FAI félszigeti pléniuma elé utalták. Az átszervezést támogató vezetők nyomásgyakorlása és manipulációja folytán a reformot végül sikerült elfogadtatni, mondván azzal „a pléniumon képviselt minden régió egyöntetűen” egyetértett. E nyilvánvaló hazugsággal és szabálytalan eljárásmóddal kapcsolatban Evans joggal jegyzi meg, hogy amikor a radikálisokat képtelenek voltak elnémitani, állásfoglalásukat az országos testület egyszerűen ignorálta. Ily módon került sor 1937. október 17-én arra a barcelonai gyűlésre, amely a fentiek szellemében kieszközölte a FAI új struktúrájának pilléréül szánt Barcelonai Anarchista Csoportosulás (AAB) létrehozását, mely azonban a régióban tapasztalható ellenállás folytán eleve kudarcra ítéltetett: bár a katalán liberter mozgalom több prominens anarchistáját is sikerült megnyerni, összességében kevesebb mint 40-en csatlakoztak hozzá, miközben az elsöprő többség továbbra is az affinitás csoportokon alapuló régi modellt támogatta. Az AAB, noha még közel egy évig elvegetált valahogy, sikertelenül törekedve a radikálisok gyűjtőhelyéül szolgáló helyi föderáció marginalizálására, végül az érdektelenség okán 1938 szeptemberében kénytelen volt kimondani önfeloszlatását.

Az anarchista felsővezetés számos vonatkozásban egyértelműen szembehelyezkedett a középszintű és *grassroots* aktivistákkal, saját akarátát igyekezvén rájuk erőltetni, ha kell – mint azt láttuk –, akár etikátlan és szabálytalan módszerekkel is. Történt ez annak dacára, hogy 1937 májusát követően az anarchisták már nem töltöttek be miniszteri tisztséget a republikánus kormányban, így helyzetük és lehetőségeik palettája alapvetően különbözött a korábitól, ami elvileg megteremtette a lehetőséget korábbi állásfoglalásaik és praxisuk re-

víziójára, mely azonban a gyakorlatban mégsem következett be. Sőt, Evans valószínűsíti, hogy távozásuk az államigazgatásból és visszaáramlásuk a liberter szervezetek kulcspozícióiba csak felgyorsította a mozgalmon belül már egyébként is megindult bürokratizálódást.

Az országos vezetők továbbra is szorgalmazták a háborús erőfeszítéseket, elfogadva ezzel az állami kollaboráció nacionalista és militarista következményeit, sőt az időközben elsajátított bürokratikus módszereket immáron saját szervezeteiken belül kezdték el alkalmazni mind nagyobb elánnal, nem riadva vissza akár a radikális hangok cenzúrázásától sem a sajtóban vagy az egyes plénumokon. A politikai korrumpálódás súlyos és messzeható következményeire az egyik legekleatásabb példát alighanem a CNT korábbi főtitkári tisztjét betöltő Horacio Prieto esete kínálja, aki hamarosan komolyan és nyíltan szorgalmazni kezdte az elvek feláldozását a réalpolitika oltárán, s ennek jegyében egy liberter politikai párt megalakítására tett javaslatot. Jóllehet erre sem akkor, sem később nem került sor (nem pusztán a radikálisok, de éppúgy a csúcsvezetők többségének elutasító magatartása miatt), 1938 első felében García Oliver kezdeményezésére a CNT, a FAI és a JJLL összesen tíz képviselőjéből létrejött a katalóniai liberter mozgalom végrehajtó bizottsága, egy példa nélküli képződmény az addig föderalista struktúrán nyugvó mozgalomban. Bár a hivatalos indoklás szerint célja a gyors döntéshozatal elősegítése volt, a valóságban egyfajta bíróságként működött, mely a fellebbezés lehetősége nélkül ítélkezett a mozgalom renitensei felett, magának vindikálva egyének és csoportok, de akár teljes szakszervezetek és bizottságok kizárásának a jogát, csakúgy, mint annak eldöntését, hogy kire vonatkozzon a rabszolidaritás.

Az újdonsült végrehajtó bizottság támogatta a militarizációt, illetve a CNT és a FAI kormányrésztételét (erre aztán áprilisban ismételtelen sor is került, mikor Segundo Blanco elvállalta az oktatásügyi tárcát a második Negrín-kormányban), valamint fellépett a dezertálásokkal és a közrend megsértésével szemben. Mindeközben a CNT főtitkára, Mariano Vázquez odáig merészkedett, hogy a forradalom fontos vívmányainak számító ipar feletti munkásellenőrzést és a gyűlésalapú munkahelyi döntéshozatalt károsnak titulálta. A fentiek

tükrében aligha meglepő, hogy a CNT felsővezetése végül eljutott egy, a korábbi elképzeléseivel homlokegyenest szembenálló centralizált gazdaságirányítási koncepció elfogadásáig, mely az UGT-val való akcióegység-megállapodásban öltött testet 1938 tavaszán. Ezzel párhuzamosan felerősödtek a produktivitás növelésére irányuló törekvések is (pl. a munkafegyelem megszilárdítása, a bérek meg-
regulázása).

Az idő előrehaladtával és a fenti tendenciák erősödésével a radikálisok bel- és külföldön egyre határozottabban állították, hogy a spanyolországi folyamatok ellenforradalmi irányt vettek. Sapiro például az IWMA/AIT 1937. decemberi kongresszusán Prietót „a CNT legnagyobb ellenségének” nevezte, a körvonalazódó gazdasági koncepciót pedig „visszavonulásnak a korporatív és reformista szakszervezetiség” eszméihez. A JJLL lapjaként megjelenő *Alerta...!* szerkesztői 1937 őszén deklarálták: „befáradtunk a paradoxonokba. Anarchista miniszterek... anarchista kormányzók... anarchista polgármesterek és tanácsosok... anarchista rendőrök... anarchista börtönőrök... Másszatok fel a ranglétrán, ha ez a célotok... de ne nevezétek magatokat anarchistáknak!” Sánchez Saornil, az MMLL alapítótagja úgy látta, „polgárháborúnkat függetlenségi háborúvá, társadalmi háborúnkat közönséges védekező háborúvá változtatták; szándékainkat kiforgatták, legmerészebb kezdeményezéseinket szétzúzták”. Karakteresebbé váltak (bár korántsem terjedtek el széles körben) az antifasiszta egységfrontot a forradalom leverésnek eszközeként, az antifasizmust pedig ennél fogva az ellenforradalom ideológiájaként értékelő kritikák.

Igen érdekes a szerző azon felvetése, amely az antifasizmust a spanyol progresszíveket hagyományosan összetartó antiklerikalizmust 1936-tól egyértelműen felváltó „ideológiai ragasztóként” írja le. Mint megállapítja, ez a folyamat olyan gyorsasággal ment végbe, hogy 1937 végére az egyházellenes attitűd lényegében már pusztán csak a radikális anarchistákra korlátozódott, miközben Negrín kormánya a „vallási normalizációra” törekedett.

Szaporodtak az antinacionalista és lényegét tekintve forradalmi defetista értékelések is a zajló (polgár)háborús konfliktus kapcsán,

melynek gyakorlati következményei megmutatkoztak többek között a dezertálások növekvő számában is. A köztársaság polgárháború alatt formálódó alakváltozatát némelyek (pl. Tomás Cabot) egyenesen államkapitalizmusként írták le, mely a proletariátus új függőségi rendszerét hívja életre, míg mások (pl. „Amador Franco”) egészen odáig mentek, hogy párhuzamot vontak az orosz és a spanyol forradalom között, mondván a munkások életfeltételei, valamint öntevékenységének lehetőségei most éppúgy romlanak, s a „valódi kommunizmus pártolói” ugyanúgy konfrontálódni kényszerülnek a hatalmat a proletariátus nevében gyakorló forradalmi vezetéssel, amely a gazdaság fölötti állami ellenőrzés és irányítás pártján áll, mint az 1918-ban és az azt követő években történt.

Ezek a radikálisok egyúttal szomorúan vették tudomásul, hogy a fejlemények nem nekik kedveznek, s izolált helyzetükből a háború előtti irányvonalhoz való visszatérésben (pl. propaganda, racionális oktatás, rabsegélyezés) látták a kitérés lehetőségét. Mint Evans rámutat, az erősödő nyomás és a szűkülő lehetőségek mellett részben maguk a radikálisok is „bűnösök” voltak a forradalmi erők meggyengüléséért azáltal, hogy nem ismerték fel az 1937 első felében formálódó szövetségben rejlő valódi potenciált, s nem tudván áthidalni az egyes csoportok és szervezetek közti nézeteltéréseket (pl. JJLL vs. POUM), képtelennek bizonyultak a köztük levő kapcsolatok elmélyítésére, a forradalmi energiák összpontosítására. Továbbá azáltal is, hogy egyes radikális frakcióik végül maguk is a kollaborációi valamely formája mellett döntöttek (mint az pl. a MMLL esetében történt). A katalóniai liberter mozgalom végrehajtó bizottságának autoriter törekvéseit felismerve 1938 júliusában a JJLL barcelonai helyi föderációja tiltakozólag lépett fel, melyre amaz a helyi föderáció felfüggesztésével válaszolt fegyelmi vétség ürügyén. A felsővezetés irányvonalával szembeni erős ellenérzéseket jól jelzi, hogy a végrehajtó bizottság által az új föderációs bizottság létrehozására egybehívott plénum a JJLL aktivistáinak bojkottja miatt teljes fiaszkonnak bizonyult.

A francóisták győzelmei nyomán, nagyjából 1938 második felétől a kollaboracionista tendenciákkal való szembefordulás már a mozga-

lom olyan prominens alakjait is elérte, mint Federica Montseny, aki – mint láttuk – korábban maga is híve volt az állammal való együttműködésnek.

A háború végére a Negrín-kormánnyal és az annak pillérének és egyben az anarchisták legfőbb riválisának számító Spanyol Kommunista Párttal (PCE) szembeni ellenérzések kritikus méreteket öltöttek, részben a kormány és a sztálinisták anarchistákkal és a forradalom vívmányaival szembeni fellépése nyomán, részben a katonai veszteségek következtében erősödő defetista hozzáállásból fakadóan. Hasonlóképpen veszélyesnek ítélték a PCE megnövekedett hatalmát, befolyását a fegyveres erők fölött, valamint privilegizált helyzetét az evakuálás terén. Nem sokkal Katalónia elestét követően ezek a megfontolások vezettek el a kormányellenes puccs élére álló Nemzetvédelmi Tanács (CND) támogatásához, melynek keretében a fegyveres erők biztosítása jelentős részben az anarchistákra hárult. Az állami kollaboráció sötét folt maradt az anarchisták kollektív emlékezetében, s a körülményekre való szüntelen hivatkozással együtt veszélyes precedenst teremtett, mely tovább kísértett a polgárháborús vereséget követő száműzetésben is. Ennek bemutatására és elemzésére azonban Evans könyve már nem tér ki.

Összegezve az elmondottakat, a kötet historiográfiai fontossága mindenekelőtt abban áll, hogy a spanyol polgárháború és forradalom jól dokumentált, sok tekintetben alaposan feldolgozott és viszonylag közismert eseményeit egy újszerű, kevésbé ismert nézőponttal és narratívával gazdagítja: az anarchista radikálisokéval, akik a közhiedelemmel ellentétben számosabb és nagyobb erőt képviselő, heterogén massa voltak a liberter mozgalmon belül. A szerző az ő érveiket, vitáikat, programjaikat, célkitűzéseiket és gyakorlati tevékenységüket fókuszba állítva, problémaorientáltan mutatja be a forradalom és az állam viszonyát, a kettőt egyértelműen szembeállítva egymással, mint ahogyan azt a korszak radikális anarchistái is tették. Fontos és a történészek által eddig kevésbé boncolgatott szálát jelent Evans munkájában a liberter mozgalom egyes szervezetei és militánsai közötti véleménykülönbség, és az ebből fakadó eltérő és olykor ellentétes gyakorlati tevékenységek témaköre. Mindez nem függetle-

níthető az államhoz való viszony kérdésétől, hiszen a francóistákkal szembeni antifasiszta egység olyan kompromisszumok megkötésére bírta rá az anarchista mozgalom csúcsszerveit és -vezetőit, melyek idővel maguk is hozzájárultak a forradalmi folyamatok keretek közé vagy egyenesen visszaszorításához, nem kis feszültséget generálva ezzel magán a mozgalmon belül.

A háború elhúzódásával és az állami kollaboráció fokozódásával a radikálisok kritikus hangja felerősödött, ez pedig belső konfrontációkhoz vezetett, ami a mozgalom feletti kontroll fokozására irányuló törekvésekre sarkallta az egyre inkább elbürokratizálódó, reálpolitikai kényszerpályára lépő és saját korábbi eszméivel mindinkább szemkerülő vezetést, mely tendencia lényegében a polgárháború egészét végigkísérte, sőt – bár ezzel Evans könyve már nem foglalkozik – ott kísértett a Franco-korszak idején a száműzetésben és a földalatti ellenállásban is. A fenti jelenségekre utalva Vicente Rodríguez, a JLL prominens tagja nem véletlenül jegyezte meg annak idején a *Frente y Retaguardia* hasábjain: „A szabadságot nem lehet tekintélyelvű eszközökkel elérni (...). A tekintélyelven belül rekedt anarchizmusnak szükségszerűen meg kellett buknia. (...) mi, anarchisták megerősíthetjük, hogy csak a kölcsönös segítség és szolidaritás ösztönözte föderalista rendszer (...) fog valódi megoldással szolgálni a társadalmi problémára (...). Azt is megerősíthetjük, hogy egyes, az anarchizmus alapelveitől eltávolodott személyek kudarca nem jelenti az eszmék kudarcát, amelyeket ezek az emberek állítólag képviselnek (...). Az eszmék vallottak kudarcot? Nem; az emberek voltak azok.”

Evans, Danny: *Revolution and the State. Anarchism in the Spanish Civil War 1936–1939* [Forradalom és az állam. Anarchizmus a spanyol polgárháborúban 1936–1939]. AK Press, Chico – Edinburgh, 2020. 268 o.

Poór Péter